

ПРИНЦИПИ ІНСТИТУТУ ВІДВОДУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В. В. Петрук,
адвокат, здобувач
Закарпатського державного
університету

Постановка проблеми. Надзвичайно актуальним питанням для розуміння сутності й закономірності розвитку інституту відводів у цивільному судочинстві є визначення та характеристика його принципів, що ілюструють найбільш важливі моменти у регулюванні питання про відвід. Важливими характеристиками принципів права, на що звертають увагу практично всі процесуалісти, є їх системність, тобто зв'язок принципів між собою за змісту, їх взаємообумовленість та взаємодія [1, 152]. Проте системність принципів права при цьому розуміється не однозначно. Зокрема, невирішеною у правовій науці донині залишається проблема можливості виділення в системі права, поряд із загальними, міжгалузевими та галузевими принципами, принципів окремих правових інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим, хто почав говорити про існування принципів правових інститутів, був В. М. Семьонов, який зазначав, що в загальній системі принципів права існують такі, які самостійно відображають характер, специфічні риси та особливості інститутів [2, 221]. На наявність принципів окремих правових інститутів вказують також і інші вчені [3, 99; 4]. Але виділення окремих принципів в інституті відводу цивільного процесуального права в науці цивільного процесу раніше не здійснювалося.

Метою цієї статті є виділення та розкриття змісту принципів інституту відводу в цивільному процесуальному праві.

Дослідники висловлювали точку зору, що можливість побудови самостійних принципів для певного правового інституту виключена. Згідно з висновками А. А. Ференц-Сороцького принцип процесуального права повинен мати загальнопроцесуальний характер і визначати діяльність у всіх стадіях процесу та у всіх видах проваджень. Оскільки принципи окремих правових інститутів не охоплюються цією характеристикою, то їх не слід включати в систему принципів процесуального права [5, 10]. Аналогічних поглядів дотримується Н. А. Чечіна. Один принцип може характеризувати самостійний інститут і своїм змістом вичерпувати значення останнього, але його загальне значення визначається взаємодією з іншими принципами, пов'язаністю з ними та їх спільним впливом на всі стадії та на всі інститути [6, 55].

Проте висновок про неможливість існування принципів окремих правових інститутів справедливо піддається критиці. Так, Ю. К. Осіпов, аналізуючи твердження Н. А. Чечіної, прямо вказує, що воно містить у собі суперечність з одного боку, заперечується існування принципів окремих правових інститутів, але з іншого – відзначається, що деякі принципи можуть мати визначальне значення для якого-небудь самостійного правового інституту, мало того, своїм змістом вичерпувати значення останнього [7, 5].

Виділення тільки принципів окремо взятої галузі права та ігнорування принципів окремих правових інститутів приведе до того, що, з одного боку, принципи, які по суті є принципами певного правового інституту, будуть включені до складу принципів галузі права тільки на тій підставі, що системність принципів передбачає їх взаємодію та взаємообумовленість, а звідси – і вплив будь-якого принципу на всю галузь права в цілому [8, 79–80].

В такому підході не можна не помітити деякі невідповідності: фактично відбувається підміна критеріїв для класифікації принципів, де замість сфери дії принципу за основу береться його значення для здійснення правосуддя. А це не одне й те саме. Зокрема, принципи належності та допустимості доказів мають істотне значення для цивільного судочинства, але оскільки вони діють в межах норм інституту доказів, то їх слід віднести до принципів судового доказування [9, 116; 4].

Автор, виходячи з міжгалузевих характеру інституту відводу в цивільному процесі, висловлює необхідність виділення принципів цього інституту та пропонує систему принципів інституту відводу в цивільному процесі з їх детальним аналізом.

Ключові слова: інститут відводу, цивільний процес, принцип інституту права

Якщо заперечувати необхідність виділення принципів правових інститутів та обмежуватися вивченням тільки загальних, міжгалузевих і галузевих принципів, то за межами наукового поля залишаться питання про сутність правових інститутів, закономірність їх розвитку та перспективи вдосконалення, оскільки вони, власне, і покликані відображати в собі ці аспекти, адже мають значення не тільки для правозастосовного, а й для правотворчого процесу.

Підтримуючи ідею необхідності виділення принципів правових інститутів, можна також вказати на міжгалузевий характер багатьох інститутів права. В тій ситуації, коли норми інституту характерні для декількох галузей права з різними системами галузевих принципів, але водночас тісно взаємопов'язані один з одним та володіють загальною змістовною єдністю, вважається необхідним виділення фундаментальних керівних положень в регулюванні всієї сукупності норм даного інституту [8, 80–81].

Не можна не звернути увагу й на те, що для багатьох правових інститутів, які є загальними, характерним є їх значення для всієї сукупності різнорідних відносин, що формуються в рамках галузі права. А тому твердження, що принципи правових інститутів заперечують прояв принципів у межах всієї галузі права, не зовсім відповідає дійсності. Так, інститут відводу (самовідводу) в цивільному процесі є характерним для всіх видів судочинства та всіх видів стадій цивільного процесу. Отже, принципи інституту відводу не тільки покликані показати його сутність та закономірність розвитку, але й мають значення в рамках всього цивільного судочинства під час руху цивільної справи від початку до завершення.

Питанню принципів правових інститутів у науці приділялося дуже мало уваги. На сьогодні можна погодитися з позицією К. А. Чудіновського про те, що можна виділити існування принципів декількох правових інститутів цивільного процесу: цивільної процесуальної форми; участі іноземців у цивільному процесі; судового доказування; підвідомчості юридичних справ [8, 81]. До цього списку, думається, можна додати ще один правовий інститут, у якому варто виділити та проаналізувати принципи – *інституту відводу в цивільному процесуальному праві*.

Якщо виходити з того, що принципи правового інституту є керівні, загальні положення, котрі виражають сутність та особливість правового інституту, до принципів інституту відводу в цивільному процесі, на нашу думку, варто віднести такі принципи:

- 1) принцип відводу судді та осіб, які сприяють йому у вирішенні справи;
- 2) принцип обґрунтування заявленого відводу в цивільному процесі;
- 3) принцип наявності визначених (безумовних) підстав для відводу в цивільному процесі;
- 4) принцип вирішення питання відводу виключно судом.

1. Принцип відводу судді та осіб, які сприяють йому у вирішенні справи. Цей принцип пра-

вового інституту відводу є визначальним, оскільки покликаний показати коло тих суб'єктів, яким у цивільному процесі можна заявити відвід.

В історичному плані, якщо розглядати норми про відвід у цивільній справі, можна побачити, що законодавець свого часу це питання вирішував неоднаково. Якщо наразі відвід у цивільному процесі можна заявити судді, секретарю судових засідань, перекладачу, експерту та спеціалісту, то раніше це питання вирішувалося щодо прокурора (зокрема ст. 19 ЦПК УРСР 1963 р. надавала таку можливість особам, які беруть участь в справі) [10], стосовно свідка (ст. 150 ЦПК УСРР 1929 р.) [11, 44]. Оскільки нині цивільне процесуальне законодавство України істотно змінилося, а також були переглянуті погляди вчених-процесуалістів у питаннях оцінки доказів, зокрема показань свідків, сучасний цивільний процес не передбачає відвід прокурора та свідка.

О. В. Колісник, аналізуючи ст. 20 ЦПК України, яка регламентує підстави відводу суддів у цивільному процесі, зазначає, що вказана стаття не поширюється на народних засідателів, оскільки прямо у цій статті вони не передбачені [12, 144]. А тому автор пропонує редагувати ч. 1 ст. 20 ЦПК України, де передбачити серед суб'єктів відводу не тільки суддю, але і народного засідателя, оскільки на народного засідателя також може чинитися незаконний тиск чи інший вплив з метою зміни його позиції у справі на користь тої чи іншої сторони [12, 145].

Проте, на нашу думку, позиція О. В. Колісник є не зовсім правильною, оскільки вона не враховує правила систематичного тлумачення правових норм та чинну судову практику України. Зокрема, ч. 2 ст. 18 ЦПК України визначає, що народні засідателі при здійсненні правосуддя «користуються всіма правами судді». Перед нами є бланкетне правило, яке для визначення правового статусу народного засідателя відсилає нас до правових норм, що регламентують правовий статус професійного судді у цивільній справі. Мало того, зазначена частина ст. 18 ЦПК України вказує, що народний засідатель поряд із суддею входить до складу суду, що вирішує справу. І саме «склад суду» буде вирішувати у такому разі справу, а не один суддя, оскільки це наочно впливає з ч. 2 ст. 20 ЦПК України, де регламентуються підстави для відводу судді: «до складу суду (виділено автором) не можуть входити особи, які є членами сім'ї або близькими родичами між собою». І щоб виключити будь-які сумніви стосовно рівності правового статусу народного засідателя та професійного судді під час розгляду та вирішення цивільної справи, варто згадати ч. 2 ст. 57 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», де чітко вказано, що «народні засідателі під час розгляду та вирішення справ користуються повноваженнями судді». Крім цього, положеннями судової практики України чудово ілюструється, коли зацікавлені особи в окремому провадженні подавали заяву про відвід усього складу суду, який складався з професійного судді та двох народних засідателів [13].

Таким чином, немає підстав твердити, що без внесення змін до ст. 20 ЦПК України не можна заявляти відвід народним засідателям як професійним суддям.

Окрім судді, до осіб, які можуть вплинути на результати вирішення цивільної справи, належить і секретар судового засідання. Якщо секретар судового засідання матиме заінтересованість у результатах розгляду цивільної справи, то годі чекати від нього адекватної поведінки, спрямованої на сприяння судді правильно, тобто законно та обгрунтовано, а також своєчасно вирішити справу. В судовій практиці є непоодинокими випадки, коли заявляють відвід не тільки складу суду, але й секретарям судових засідань [14]. Як правило, коли заявляється відвід секретарю судового засідання, то одночасно з ним — і всьому складу суду, оскільки без погодженої дії суддів, що розглядають справу, секретар судового засідання не міг би діяти упереджено.

Стосовно необхідності відводу перекладача, то його роль у розгляді цивільної справи є надзвичайно важливою. Перекладач не тільки гарантує заінтересованим учасникам процесу, що не володіють мовою судочинства, право на судовий захист, а і сприяє суду в постановленні обгрунтованого рішення у справі, оскільки належний переклад пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, свідків, письмових документів у справі надалі може бути використаний в обгрунтуванні судового рішення та висновків суду щодо прав і обов'язків сторін, третіх осіб, заявників.

Як зазначають практики, реальну можливість вести судочинство іншою мовою, окрім української, забезпечує хіба що російська мова. В Закарпатті є місцевості, де угорці складають більшість населення, але, щоб вести засідання угорською мовою, потрібно мати відповідні кадри суддів, переклад всього законодавства України угорською мовою, а реальна ситуація в Україні зробити цього не дозволяє [15, 17]. Ось чому важко переоцінити роль перекладача в цивільному процесі, тим більше, що він викликається не тільки у випадку перекладу з іноземної мови, але також і в разі необхідності здійснення спілкування з німими, глухими або глухоними особами (ч. 1 ст. 55 ЦПК України). Відвід перекладача передбачений у цивільному процесі, оскільки його діяльність направлена на сприяння судді у вирішенні справи та може істотно вплинути на кінцеве рішення у ній.

Не менш важливою є роль експерта в судовому процесі, в тому числі й цивільному. Якщо брати до уваги власне цивільний процес, то у ньому можна виділити п'ять засобів доказування, якими можна підтверджувати обставини цивільної справи. Одним з них є висновок експерта, який кладеться в обгрунтування судового рішення. Свого часу в Німеччині вкоренилася теорія (вона була прийнята у дореволюційній Росії), що розглядала судового експерта як суддю факту, де експерт, як і суд, вирішували питання, що мали значення для справи, але різниця полягала у

тому, що експерт це робив за допомогою спеціальних знань. В такому разі рішення у справі ставало результатом діяльності не тільки суду, а й експерта [16, 172].

Інститут відводу експерта покликаний забезпечити адекватне виконання поставлених судом перед експертом завдань. Тому в цивільному судочинстві трапляються випадки, коли заявляється відвід судовому експерту [17].

Участь у цивільній справі спеціаліста як консультанта і технічного помічника є важливою, оскільки його діяльність здебільшого пов'язана з проведенням різного виду оглядів доказів у справі [18, 7]. Зокрема, спеціаліст може здійснювати консультування під час вчинення процесуальних дій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, або може бути залучений в цивільний процес для надання безпосередньої технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій. Наприклад, в одній з цивільних справ про повернення земельної ділянки з чужого незаконного володіння та усунення перешкод у її використанні суддя залучив спеціаліста з питань землевпорядкування і геодезії для вирішення питання, чи немає накладок у технічній документації на земельні ділянки сторін [19]. Без цього висновку спеціаліста було неможливо вирішити питання про наявність чи відсутність захоплення землі.

Отже, як видно з аналізу тих суб'єктів, яким можна заявити відвід у цивільній справі, їх процесуальний статус дійсно є впливовим щодо результатів вирішення. Інститут відводу покликаний забезпечити такий склад суду, а також осіб, які йому будуть сприяти у вирішенні справи, щоб було гарантоване виконання завдань цивільного судочинства.

2. Принцип обгрунтування заявленого відводу в цивільному процесі. При аналізі цього принципу важливо визначити, що відвід (самовідвід) у цивільному судочинстві повинен бути мотивований. В науці дебатуються питання про нормативне закріплення мотивованого чи немотивованого відводу присяжних засідателів у кримінальному судочинстві. Є автори, які вважають, що відвід присяжних засідателів без мотиву об'єктивно буде принижувати їхню честь та гідність, оскільки вони не матимуть можливості дати пояснення з приводу причин відводу [20, 232]. Водночас інші науковці їм заперечують, вказуючи, що процедура немотивованого відводу є конститутивним елементом суду присяжних у всіх країнах світу, де діє англійська модель правосуддя [21, 143].

Виходячи з сучасних реалій, передбачати таке правило, скажімо для народних засідателів у цивільному процесі, було б недоречним, оскільки це тільки призвело б до зловживання ним і сприяло б затягуванню у вирішенні справи.

Як вказує О. В. Науменков, «все розглянуте законодавство *(мається на увазі процесуальне в цілому – авт.)* єдине також у способах заявлення відводу, а саме: сторона повинна вказати причини

відводу, суд повинен перевірити обґрунтованість клопотання». В історичному плані немотивований відвід у цивільному процесі був характерний для римського формулярного процесу; в німецькому та французькому процесах тільки в окремі періоди – як ненормальне явище, що викликане історичними причинами [22, 106].

Таким чином, змістом принципу обґрунтування заявленого відводу в цивільному процесі є необхідність мотивувати заявлене клопотання про відвід (самовідвід) певними фактами, що повинні свідчити про наявність необ'єктивності або упередженості особи, якій відвід заявляють. Вказані факти необхідно довести за допомогою доказів, що цілком відповідає змагальній моделі цивільного судочинства України.

3. Принцип наявності визначених (безумовних) підстав для відводу в цивільному процесі. Всі підстави для відводу в цивільному процесі можна поділити на дві великі групи: визначені (безумовні) та відносно-визначені (умовні). Наприклад, до визначених (безумовних) підстав належить наявність родинних відносин зі стороною справи, участь у попередньому вирішенні справи як свідка, експерта і т. ін., якщо був порушений порядок визначення справи для розгляду судді. До відносно-визначених (умовних) підстав для відводу, зокрема, можна віднести пряму чи побічну зацікавленість судді у результатах розгляду справи.

На нашу думку, в системі нормативно заявлених підстав для відводу повинні міститися також підстави, які є визначеними (безумовними), оскільки вони виступають процесуальною гарантією для сторін справи.

В історії становлення та розвитку інституту відводу був такий період, коли законодавець абсолютно не виділяв серед підстав відводу судді та учасників процесу, що сприяють йому у вирішенні справи, ті підстави, які чітко окреслені у нормі права і не вимагають якої-небудь конкретизації правозастосовним органом. Зокрема, у період НЕПу в Радянській Україні були розроблені два Цивільні процесуальні кодекси: 1924 та 1929 рр. З їх аналізу чітко видно, що суддя, народний засідатель, свідок, експерт могли відводитися тільки за відносно-визначеними (умовними) підставами відводу. Зокрема, ст. 104 ЦПК УСРР 1924 р. вказувала, що підставами відводу судді може бути «зацікавленість у вирішенні справи» або «особливі відносини з сторонами» [23, 118]. Аналогічні підстави були в кодексі 1929 р. (ст. 122) [11, 40].

В кінцевому результаті на практиці це привело до того, що в одних випадках судді відводили, наприклад, експертів, а в інших – ні, але це не вважалось істотним процесуальним правопорушенням, що тягнуло за собою скасування рішення у справі.

Для того щоб не допускати подібної ситуації на практиці, яка негативно відображається на можливості залучити у процес певного суб'єкта, необхідно обов'язково передбачати визначені (безумовні) підстави відводу судді, секретаря судового засідання, перекладача, експерта та спеціаліста.

Отже, наявність визначених (безумовних) підстав для відводу, поряд з відносно-визначеними (умовними), можна вважати позитивним явищем, яке обов'язково повинно бути складовою сучасного інституту відводу в цивільному процесі. Більше того, під час узагальнення судової практики перелік визначених підстав час від часу потрібно переглядати з тим, щоб вирішити питання про можливість його поповнення.

4. Принцип вирішення питань відводу виключно судом. Вирішення питань про відвід на перший погляд пов'язане тільки з процедурою розгляду спору, а тому за рамки процедурного характеру ніби не виходить. Водночас це питання безпосередньо пов'язане з незалежністю судової влади як однієї з гілок влади, а тому існує зв'язок між його вирішенням та організацією судової влади.

Історично питання відводу не завжди вирішувалося судовим органом, а давалося на «відкуп» іншим суб'єктам. Зокрема, в римському цивільному процесі (I-III ст. н. е.) воно вирішувалося самими сторонами, що пояснювалося договірними засадами судового процесу. Так, позивач наділявся правом вибрати суддю зі списку кандидатів, що склалися претором. Відповідач мав право не погодитися, що по суті виступало відводом судді, оскільки у відповідь позивач повинен був запропонувати іншого суддю із списку [22, 44–45].

На сучасному етапі, коли в більшості держав світу закріплений механізм розподілу державної влади на гілки, питання відводу суддів та інших учасників процесу ніколи не повинно виходити за рамки судової системи, що спеціалізується на розгляді тих чи інших категорій судових справ (наприклад, за рамки судів загальної юрисдикції, що забезпечують вирішення цивільних справ). Яким чином це питання повинно вирішуватися в рамках вказаної системи наразі тут не важливо. Головне акцентувати увагу на тому, що на сучасному етапі жоден з органів державної влади не вправі втручатися у процес здійснення правосуддя по конкретній справі, у тому числі якщо необхідно вирішити питання про відвід судді (ст. 6 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»).

Згідно з Законом України «Про судоустрій та статус суддів» питаннями дисциплінарної відповідальності суддів займається Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Вища рада юстиції України, де серед підстав застосування такої відповідальності вказується порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема порушення правил щодо відводу (самовідводу) (ст. ст. 83, 85). Діяльність вказаних органів ні в якому разі не варто розцінювати як втручання у питання правосуддя, а слід розглядати як інституційну гарантію забезпеченості дотримання суддями норм, що регламентують відвід у цивільному судочинстві.

Ось чому принциповою позицією в інституті відводу повинно бути положення про те, що для забезпечення незалежності суддів при розгляді

цивільних справ, а також оперативності у їх вирішенні всі процесуальні питання, що виникають у процесі розгляду відводу (самовідводу) судді, народного засідателя, секретаря судового засідання, перекладача, експерта та спеціаліста, повинен вирішувати той суд, що входить у систему судів,

які здійснюють розгляд цивільних справ.

Висновки. Такими чином, обґрунтовано можна стверджувати, що в інституті відводу цивільного процесу можна виділити систему принципів, які показують закономірність розвитку інституту відводу та характеризують його сутність.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Проблемы науки гражданского процессуального права / под ред. проф. В. В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – 440 с.
2. Семенов В. М. Понятие и система принципов советского гражданского процессуального права / В. М. Семенов // Сборник ученых трудов Свердловского юридического института ; вып. 2. – Свердловск, 1964. – С. 179-239.
3. Решетникова И. В., Ярков В. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – Екатеринбург ; М. : Норма, 1999. – 312 с.
4. Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. В. Цюра ; Ін-т держ. і права ім. В. М. Косяцького. – К., 2005. – 17 с.
5. Ференц-Сороцкий А. А. Аксиомы и принципы гражданско-процессуального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. А. Ференц-Сороцкий ; Ленингр. госуд. ун-т. – Л., 1989. – 16 с.
6. Чечина Н. А. Принципы гражданского процессуального права / Н. А. Чечина // Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – С. 36-60.
7. Осипов Ю. К. Принципы процессуально-правового института подведомственности юридических дел // Проблемы применения норм гражданского процессуального права. Межвузовский сборник научных трудов / отв. ред. : К. И. Комиссаров и Ю. К. Осипов. – Свердловск: Изд-во СЮИ, 1986. – С. 5.
8. Чудиновских К. А. Подведомственность в системе гражданского и арбитражного процессуального права / К. А. Чудиновских. – СПб: Юридический центр Пресс, 2004. – 306 с.
9. Фокина М. А. Принципы доказывания в гражданском судопроизводстве / М. А. Фокина // Теоретические и прикладные проблемы реформы гражданской юрисдикции : межвуз. сб. науч. трудов. – Екатеринбург, 1998. – С. 114-129.
10. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492
11. Цивільний процесуальний кодекс УСРР. – Х.: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1930. – 149 с.
12. Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних відносин : дис. ...канд. юрид. наук / О. В. Колісник. – Х., 2008. – 224 с.
13. Ухвала Міловського районного суду Луганської області від 20 квітня 2011 р. в цивільній справі №2-о-7/11/1217 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15199232>
14. Ухвала Франківського районного суду м. Львова від 24 січня 2011 р. в цивільній справі № 2-1140/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13527499>
15. Зейкан Я. П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України / Я. П. Зейкан. – К. : Юридична практика, 2006. – 560 с.
16. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза / Т. В. Сахнова. – М. : Городец, 2000. – 368 с.
17. Ухвала Феодосійського міського суду АРК від 15 вересня 2010 р. в цивільній справі №2-16/2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13174048>
18. Глушкова Д. Г. Участь спеціаліста в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. Г. Глушкова. – Х., 2009. – 19 с.
19. Ухвала Міжгірського районного суду Закарпатської області від 31 травня 2010 р. в справі №2-207/10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10331711>
20. Михеєнко М. М. Засади безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя / М. М. Михеєнко // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибрані твори. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 240 с.
21. Гринчишин А. Б. Процесуальні особливості залучення присяжних засідателів до розгляду кримінальних справ // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез міжнар. наук. конф. [«Восьмі осінні юридичні читання»] (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 р.) : у 4 ч. – Ч. 4 : Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес. Криміналістика. Судова експертиза. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009.
22. Науменков А. В. Отвод судей в арбитражном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук / А. В. Науменков. – М., 2002. – 172 с.
23. Шоста Ф. Гражданский процессуальный кодекс : текст и практический комментарий : практика Верховных судов УССР и РСФСР и литература по Гр. Процесу: по 1 ноября 1925 г. / под ред. и с предисл. А. И. Строева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1925. – 367 с.

Петрик В. В. Принципы института отвода в гражданском процессе

Автор, исходя из междисциплинарного характера института отвода в гражданском процессе, высказывает необходимость выделения принципов данного института и предлагает систему принципов института отвода в гражданском процессе с их детальным анализом.

Ключевые слова: институт отвода, гражданский процесс, принцип института права

Petryk Vitaliy. The principles of challenge' institute in civil proceedings

The author, based on the interdisciplinary nature of the challenge' institution in the civil procedure, expresses the necessity of its principles separation and proposes his own system of these principles with their detailed analysis.

Key words: challenge' institution, civil procedure, principle of the institution of law